

Zadavatel architektonického díla a individuální či kolektivní mecenáš jsou aktéři, o něž se historici umění a kultury zajímají už půldruhého století. Uživatel architektury – a zejména obyvatel hromadné výstavby dvacátého století – se zatím obdobně umělecko-historické pozornosti nedočkal.⁽¹⁾ Jako by dějiny architektury, často apologetické k tématu svého bádání, mlčky souhlasily s funkcionalistou a šéfredaktorem časopisu *Architektura ČSR* Oldřichem Starým, jenž postoje mas k obytné výstavbě shrnul příkrým slovem „žalostné“.⁽²⁾ A jako by dějiny architektury chtěly toto téma raději úplně přenechat všeobecným dějinám, dějinám demoskopie či sociologii umění.

Třicáté první číslo *Sešitu pro umění, teorii a příbuzné zóny* se ptá po způsobech, jimiž architekti, experti a politická moc získávali a využívali data o bytových potřebách a přáních uživatelů sídlišť. Toto téma je přitom nutné „rámovat“⁽³⁾ s ohledem na politicko-ekonomický kontext. Statisticky zprůměrovaný uživatel architektury nebyl totiž pouze proměnnou v byrokratickém rozhodování východoevropského „nedonošeného sociálního státu“.⁽⁴⁾ Stejný koncept patřil do slovníku sociálně-demokratických *welfare states*.⁽⁵⁾ Přisvojil si ho také kapitalistický marketing architektury, který po vzoru automobilového průmyslu zkoumal spotřební preference konzumentů.

Číslo otevírá příspěvek Krzysztofa Mordyńského věnovaný anketě, jež z kraje padesátých let proběhla v monumentální socialisticko-realistické obytné čtvrti MDM

- 1 Z výjimek srov. např.: Alan LIPMAN, „Professional Ideology. The Architectural Notion of „User Requirements““, *Journal of Architectural Research* V, August 1976, č. 2, s. 12–27; Adrian FORTY, „User“, in: Adrian FORTY, *Words and Buildings. A Vocabulary of Modern Architecture*, London: Thames & Hudson 2000, s. 312–315; Kenny CUPERS (ed.), *Use Matters. An Alternative History of Architecture*, Abingdon – New York: Routledge 2013.
- 2 Oldřich STARÝ, „Noviny a architektura“, *Architektura ČSR* VII, 1948, s. 38.
- 3 Piotr PIOTROWSKI, *Znaczenia modernizmu. W stronę historii sztuki polskiej po 1945 roku*, Poznań: Dom Wydawniczy REBIS 1999, s. 266.
- 4 János KORNAI, „Editorial. Reforming the Welfare State in Postsocialist Societies“, *World Development* XXV, 1997, s. 1183–1186.
- 5 Srov. alespoň Jiří MUSIL, „Jak se formovala sociologie bydlení“, *Sociologický časopis* XLI, 2005, č. 2, s. 207–226.

(Marszalkowska Dzielnica Mieszkaniowa) v centru Varšavy. Jak se vlastně mohlo stát, že během nejtěžšího stalinismu a naprosté paralýzy empirické sociologie a demoskopie kladli polští sociologové svým respondentům otázky podobné těm, na které tehdy odpovídali obyvatelé sídlišť ve Švédsku, Francii či západním Německu? Jak je možné, že se s pozehnáním státní moci ptali obyvatel varšavského sídliště Młynów na to, jestli dveře mezi obývacím pokojem a předsíní lze nahradit otvorem rámovaným dvěma klasicizujícími sloupy?⁽⁶⁾ A může pohled do obdobných šetření v Polsku, Československu či Německé demokratické republice nějak ovlivnit naše chápání socialistického realismu jakožto éry jalového a pro uměleckou scénu v mnohém nebezpečného doktrinářství?

Zatímco investoři a architekti *welfare states* mohli své představy konfrontovat s trendy na trhu s bydlením, v reálném socialismu tento korektiv scházel. Byť architekti k sociologické expertize bydlení přistupovali rezervovaně, pečlivě rozlišovali „mezi domnělou potřebou, správně míněnou potřebou a konečně skutečnou potřebou“⁽⁷⁾ a vůbec hlas lidu všemožně filtrovali, tvořila sociologická data zároveň jejich často poslední trumf, který vytahovali při vyjednávání se stavebním sektorem a státem jakožto ústředním plánovačem. Jak ukazuje Eva Novotná ve druhé recenzované stati tohoto čísla, pro architekturu poststalinského Československa sehrála První celostátní diskuse o bydlení nemenší roli než o dva roky starší úspěch na bruselském Expo. Největší konzultační akce svého druhu v socialistické střední Evropě, jež měla poskytnout ústřednímu plánovači informace o bytových potřebách mas, postavila téma tvorby životního prostředí do samotného centra zájmu *lidového mínění*.⁽⁸⁾

- 6 Wanda LITTERER, *Nowe osiedla mieszkaniowe i ich mieszkańcy*, Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze 1952, s. 80.
- 7 Elisabeth PFEIL (ed.), *Die Wohnwünsche der Bergarbeiter. Soziologische Erhebung, Deutung und Kritik der Wohnvorstellungen eines Berufes*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1954, s. 17–18.
- 8 K pojmu *lidové mínění* srov. např. Paul CORNER (ed.), *Popular opinion in totalitarian regimes: Fascism, Nazism, Communism*, New York: Oxford University Press 2009.

A zároveň dala hlasu architektů váhu, jakou v předchozí a ani v následujících dekádách státního socialismu neměl.

V šedesátých a sedmdesátých letech se mantrou uvažování o středoevropské sídlištní výstavbě stalo budování *socialistického životního slohu*. Na kreslicích prknech vznikaly architektonické a urbanistické struktury, které měly uspišit emancipaci – tu emancipaci, jejíž vizi formulovali teoretici reformního socialismu. Realita ovšem nadále hlasitě skřípala: místo životních způsobů „pracující inteligence“ experti čím dál častěji pozorovali ruralizaci sídlištního životního slohu, zejména v těch zemích a regionech, které procházely urychlenou industrializací. Mezi jinými se tomuto tématu věnuje přehledová studie Dragoše Dascálu, mapující složitou a mocenských zvrátů plnou historii architektonické demoskopie v Rumunsku. Pohled na středoevropská sídliště se v kontextu vertikální a horizontální mobility dobové společnosti přitom zdá být pro uměleckohistorický výzkum klíčový: socialistické debaty o kýči a umělecké výchově totiž stále čekají na své zhodnocení a architektura jakožto projev tuzemských úvah o *socialistickém životním slohu* se prvních dílčích analýz dočkala doslova před pár měsíci.⁽⁹⁾

Třicetiletou prosperitu západoevropského kapitalismu doprovázely rozsáhlé programy hromadné výstavby a rozvoje veřejných služeb. Funkcionalisté – pevně zakotvení v akademickém prostředí a těšící se jistému politickému vlivu – tehdy s pomocí sociologické expertizy rozvíjeli normy a standardy hromadné výstavby. S postfordistickou diversifikací konzumních vzorů si ovšem expertiza dokázala poradit mnohem hůře. Ani v socialistických zemích, ale ani ve *welfare states* se nedařilo architektonickou demoskopii snadno přetavit ve funkční architektonickou participaci. Mezi jinými tím lze vysvětlit, proč rozbor sídlištního bydlení a života, provedený týmem Výzkumného ústavu výstavby

9 Veronika ROLLOVÁ – Karolina JIRKALOVÁ (eds.), *Budoucnost je skryta v přítomnosti. Architektura a česká politika 1945–1989*, Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze 2021, v tisku.

a architektury pod vedením Jiřího Musila a následně publikovaný v knize *Lidé a sídliště*, prakticky nerezonoval v české architektonické obci druhé poloviny osmdesátých let. Anachronická východiska této publikace – publikace dodnes mnohými sociology považované za kanonickou – rozkrývá poslední recenzovaný text tohoto čísla. Jak argumentuje jeho autorka Karolina Jirkalová, Musilův tým přinesl obraz *lidového mínění* o sídlištích převrácený oproti tomu, jak je v polovině osmdesátých let vnímali architekti.

Dějiny organizované modernity a *Ordnungsdenken* v kontextu architektury a urbanismu rozebírají němečtí historici už déle než dvě dekády.⁽¹⁰⁾ V posledních letech se obdobným tématem zabývají také tuzemští historici a historičky soudobých dějin: expertize a jejímu dopadu na řízení a vládnutí se věnují publikace *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu a Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*. Obě publikace se – především v textech Petra Roubala a Matěje Spurného – dotýkají postavení expertizy v urbanismu, v sídlištní architektuře a v otázkách životního prostředí. Podle Mileny Bartlové, jež o obou svazcích referuje v posledním textu tohoto čísla *Sešitu*, je jedním z poučení pro dějiny umění to, že bychom nedávnou minulost neměli nahlížet jednoduchou optikou manichejského *pro, nebo proti*. Spíše bychom postojе a jednání zkoumaných aktérů měli vidět „v plynulé síti kontinuit a diskontinuit“ napříč politickými mezníky. I proto, abychom si takový úhel pohledu vyzkoušeli, jsme sestavili toto číslo *Sešitu*.

10 Srov. např.: Thomas ETZEMÜLLER (ed.), *Die Ordnung der Moderne. Social Engineering im 20. Jahrhundert*, Bielefeld: transcript Verlag 2009; David KUCHENBUCH, *Geordnete Gemeinschaft. Architekten als Sozialingenieure – Deutschland und Schweden im 20. Jahrhundert*, Bielefeld: transcript Verlag 2010; Ulrike KÄNDLER, *Entdeckung des Urbanen. Die Sozialforschungsstelle Dortmund und die soziologische Stadtforschung in Deutschland, 1930 bis 1960*, Bielefeld: transcript Verlag 2016.